

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Національна спілка краєзнавців України
Українська Академія історичних наук
ГО «Всеукраїнське товариство ПОКУТТЯ»

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

*Незламний, стійкий, волелюбний
і ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ нації
в час кривавих випробувань –
присвячую.*

НАЦІОНАЛЬНА СОБОРНІСТЬ І УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1914–1923 рр.

Історіографічні силуетки

Івано-Франківськ
Лілея -НВ
2022

УДК 94:272](477)"1914/1923"(0.064)

В 27

Великочий В. **Національна соборність і Українська революція 1914–1923 рр.** Історіографічні силуети. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. 160 с.

У книжці на основі широкого кола історіографічних джерел аналізується розуміння національною історичною наукою проблеми соборності української нації в час Революції 1914–1923 рр. Проблема соборності розглядається крізь призму нової парадигми Української революції перших десятиліть ХХ століття як окремого явища національного характеру та водночас процесу, який формував її «обличчя» як складової Великої Східноєвропейської революції цього ж хронотопу. Констатується і розкривається суть нової парадигми Української революція 1914–1923 рр. як окремого історичного явища загальноєвропейського масштабу, а не наслідку чи «породження» революції російської 1917–1920 рр., яка починає поширюватися в національній історіографії.

Для фахівців, студентів, широкого кола зацікавлених осіб.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України **Олександр Реєнт**, заступник директора Інституту історії України НАН України;

доктор історичних наук, професор **Ігор Соляр**, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України;

доктор історичних наук, професор **Степан Борчук**, професор кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Друкується за рішенням Вченої ради

*Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (Протокол № 7 від 31.08.2022 р.)*

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб без письмової згоди правовласників заборонено.

ISBN 978-966-668-568-4

© В. Великочий, 2022

© Видавництво «Лілея-НВ», 2022

*Доволі нам руїни і незгоди,
Не сміє брат на брата йти у бій!
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий нарід свій.*

Марш українських націоналістів.
Олесь Бабій

ЗМІСТ

<i>Іван Монолатій. Повторювальність не завжди випадковість : як соборність стає концептом</i>	5
Від автора	27
Українці: спроба самоідентифікації й самооцінки	31
Національна соборність: конотація дефініції	49
Злука УНР та ЗУНР: торування шляху соборності	62
Українська революція 1914–1923 рр. і проблема соборності: етапність та періодизація	75
Українська соборність 1914–1923 рр.: від перших історико-мемуарних праць до сучасних парадигм історіографії	88
Національне і соціальне, соборницькі мотиви в державотворчій діяльності Володимира Винниченка періоду Української революції 1914–1923 рр.	107
Українська соборність 1914–1923 років: парадигми і виклики сучасної вітчизняної історіографії	122
Феномен соборності і регіоналізму за революційної доби 1917–1919 рр. в інтерпретаціях сучасної української історіографії	144

*Колегам-політологам –
професорам Максимові ГОНУ
і Миколі ЛАЗАРОВИЧУ, – які в лавах ЗСУ
на фронті російсько-української війни
разом з бойовими побратимами уможливляють
неперервність української соборності –
присвячую.*

**ПОВТОРЮВАЛЬНІСТЬ
НЕ ЗАВЖДИ ВИПАДКОВІСТЬ:
ЯК СОБОРНІСТЬ СТАЄ КОНЦЕПТОМ**

*(думки на маргінесі студії
професора Володимира Великочого)*

*...всі наші спроби – лише бажання об'єднати
виразні фрактали хоч у якусь цілісність, аби
реконструювати бодай його певні частини¹.*

Свого часу Райнгарт Козеллек, пояснюючи вступ до семантики історичного часу, зауважив, що при спробі тематизації історичних часів неминуче доводиться використовувати одиниці часових вимірів, які у природі обчислюються фізико-математичними способами: «дати чи тривалість життя або існування установи, вузлові та

¹ Проданович М. Ультрамарин; пер. з серб. Л. Недашківська. Київ, 2013. С. 50.

зламні моменти політичних чи військових ланцюгів подій, швидкість засобів пересування та її зростання, прискорення – чи уповільнення – виробництва, технічні параметри зброї, навіть ці окремі приклади свідчать, що все це можна зважити на терезах історії лише шляхом обміру й датування за допомогою природної часової періодизації»². Відтак, пояснюючи *випадковість* як «мотиваційний залишок історіографії», мислитель влучно підкреслив, що «саме випадок найпридатніший для того, щоб описати несподіване, нове, непередбачуване»³, адже саме випадок стає надбанням історичного досвіду. Тож чи до снаги сьогодні спробувати визначити оті «мотиваційні залишки» історії історієписання української державности?

Якщо ж, на перший погляд, усе просто і зрозуміло, як може здатися тим, які вже встигли умістити озвучену в заголовку студії професора Володимира Великого у картотеку історії України, зокрема й початку XX ст., отримаємо наперед визначені відповіді і «хрестоматійні» судження, варто ще раз озирнутися на західних авторитетів. Адже Р. Козеллек, як він сам метафорично зауважував, даремно вхопившись за рукав тих, які б зазіхнули на творення іншої, аніж вже усталеної, парадигми, твердитиме: «Будь-яка безперечно унікальна історія таїть у собі структури її уможливлення, обов'язкові умови свого перебігу в обмежених просторових координатах, які змінюються з іншою швидкістю, аніж перебіг самих подій». І далі: «Якщо спрямувати свій погляд у бік цієї темпоральної багатопластовості, то *вся історія постає перед нами як простір потенційної повторювальності*

² Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу; пер. з нім. В. Швед. Київ, 2005. С. 16.

³ Там само. С. 163.

(письмівка моя. – І. М.), вона ніколи не є діахронічним, але – залежно від часового сприйняття і можливостей ставати надбанням досвіду – й синхронним феноменом»⁴.

Тлумачення історії як повторювальности у Козеллековому трактуванні – часові пласти, що повторюють дії з одного людського покоління в покоління друге і так далі, достоту так, як чие-небудь весілля, унікальне своєю оригінальністю (індивідуальністю), однак зі щораз повторюваними ритуалами, які гарантують сталість⁵.

Сьогодні не відомо, чи Р. Козеллек, пропонуючи такий символічний образ повторювальности історії, як весілля, запізнався був із студією Йосипа Лозинського «Руское весіле» (1835), який у вступі зауважив, що «Сила в моєй силі було, старав-ємся в розмаїтих місцях обрядки і пісни руского весіля пізнати, і переконав-ємся, же принаймні що до головних обрядків і пісней *всюде тим же самим способом весіле ся відправляє* (письмівка моя. – І. М.)»⁶, захотів би подивитися на «часові пласти» українців, однак його метафора для нашої історії є більш ніж показовою, адже українське весілля бездержавного століттями народу було більше ніж просто традицією-звичаєм-законом.

До того ж, мабуть, ненауково творити розмисли, а чи можуть бути взірцями повторювальности подій (таких собі «весіль» українського націотворення) відомі події XVII–XX століть: 1648 р. (Хмельниччина), 1768–1769 рр. (Коліївщина), 1848 р. («Весна народів», Головна

⁴ Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Зі статтею Ганса-Георга Гадамера; пер. з нім. В. Швед. Київ, 2006. С. 85.

⁵ Там само. С. 26.

⁶ Лозинський Й. Українське весілля; опрац. тексту, упор. і вступ. ст. Р. Кирчіва. Київ, 1992. С. 47.

Руська рада), 1918 р. (коллапс Габсбурзької монархії, проголошення ЗУНР), 1938–1939 рр. (Карпатська Україна, початок Другої світової війни).

Тут, однак, важливе інше. Зосібна Р. Козеллек мовби підштовхує дослідників до думки про *фрактальні перетворення часових пластів*, твердячи, що умови неповторності будь-якої історії не є новими, адже «існують *структури* [...] і *процеси* (тут і далі письмівка моя. – І. М.), перебіг яких усе ще триває [...]»⁷. Або ж таке судження: «Історія не є лише одноразовою, вона може також і повторюватися. Не в сенсі чергування в часі подій, [...] а в сенсі своїх *структур*, що уможливають ці події»⁸.

А що, коли б спробувати пояснити різні за своєю сутністю виміри української соборності, котрій присвячена студія мого шановного колеги, за допомогою фрактального підходу / фрактальної «ідеології»?

Про це явище свідчить ще Старий Заповіт Книги Книг: «*Рід відходить і рід приходить, земля ж перебуває повіки. [...] Те, що було, є те саме, що буде: те, що зробилось, є те саме, що зробиться* (підкреслення моє. – І. М.). *Немає нічого нового під сонцем*» (Пропов. 1:4-7,9; пер. о. Івана Хоменка). Тому використання фракталів у нашому випадку буде цілком виправданим для ефективного опису унікальних образів, понять і подій на підставі систематизації як нерегулярних і самоподібних структур, адже фракталами займаються широкі сфери – від математики до географії, біології, медицини, астрономії⁹.

Пригадаймо, що прикладами фракталів можуть бути апорії Зенона Елейського про Ахіллеса і черепаху,

⁷ Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. С. 232.

⁸ Там само. С. 258.

⁹ Горобець Ю., Кучко А., Вавилова І. Фрактальна геометрія у природознавстві. Навч. посібн. Київ, 2008. С. 3.

множина Георга Кантора, криві Вацлава Серпінського, крива Гельге фон Коха, розмірність Фелікса Гаусдорфа та інші. Поняття «фрактал» 1975 р. ввів у науковий обіг Бенуа Б. Мандельброт для опису об'єктів та явищ, що не мають визначеного лінійного розміру. 1988 р. вчений запропонував вважати фракталом «певну структуру, яка складається із подібних до себе підструктур»¹⁰, відтак фрактал є об'єктом, форма якого не залежить від масштабу. «Тріада» фрактальних параметрів є такою: фрактал не має однозначного визначення; однією з найважливіших характеристик фракталів є їх самоподібність; фрактал – це явище, яке існує й декларує себе динамічно, а тому є *процесом*. Як виснує Н. Н. Талеб, «*фрактальність* (тут і далі письмівка в оригіналі. – І. М.) – це повторення в іншому масштабі геометричних візерунків, які відтворюють себе в мініатюрі. [...] *фрактал має числовий, статичний вимір, який (майже) не залежить від масштабу, – пропорції [...] постійні*»¹¹.

А що фрактальні форми притаманні нескінченній кількості структур та процесів, виявлення фрактальних структур також у соборницькому наративі дає можливість проведення не стільки аналізу, скільки інтерпретації його особливостей на різних рівнях. Припущення про те, що українська соборність може вважатися, звісно, за певних умов і тлумачень, прикладом і/або моделлю фрактальних проявів, було оприлюднене мною у нещодавній монографії-есе «Зоосад революції»¹².

¹⁰ Там само. С. 6, 9, 11–12.

¹¹ Талеб Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті; пер. з англ. М. Климчук. 2-ге вид. Київ, 2017. С. 245, 247.

¹² Монолатій І. Зоосад революції. Західноукраїнська державність 1918–1923 років і теорії випадковостей ХХ – початку ХХІ сторіч. Есеї. Івано-Франківськ, 2020. С. 59.

Сьогодні ж таке розуміння, на мій погляд, *по-перше*, допоможе розширити специфіку цієї уможлядної ідеї української нації, з часом стати головним об'єктом досліджень категорії «соборність України» у етноматематиці; *по-друге*, дасть можливість виділити, структурувати певні націєтворчі коди як систему очікувань, які функціонують в українському «соборницькому» просторі.

Зокрема, розуміння категорії «соборність України» як фрактала – у межах різних історично *складних*, а відтак історично *складених* українських регіонах – може оприявнити, накреслити певні контури соборности, що була своєрідною системою очікувань творення єдиної української етнічної, а відтак політичної нації.

Позаяк властивости фракталів як об'єктивного процесу змінюються у межах від чіткої регулярности до хаосу, категорія «соборність» як фрактал демонструє, з одного боку, межову «зону хаосу» (бездержавність), з другого – формування «порядку з хаосу» (національну державність). Тому-то не можна не погодитися з твердженням, що «здається, нема на світі народу, який так глибоко переживав би почуття своєї внутрішньої єдности, почуття своєї історичної пов'язаности, почуття своєї соборности, як український. Саме слово соборність має в собі якийсь містичний зміст, є духовим витвором української душі [...]»¹³.

Додаймо сюди сучасне поняття «психофрактала» Олени Донченко¹⁴, яке має усі можливості пояснити й

¹³ С. Й. Соборність української нації. *Український вісник* (Берлін). 1941. 10 серпня. Ч. 22 (66). С. 1.

¹⁴ Див.: Донченко О. Фрактальність психіки і суб'єктність. *Людина – Суб'єкт – Вчинок*. Філософсько-психологічні студії; за ред. В. Татенка. Київ, 2006. С. 117–143.

категорію «соборність» як окрему частку, фрагмент універсальної психіки новітніх українців.

Не місце мені «пірнати» у давноминулу минувшину, однак варто піддатися спокусі висловити один здогад.

Не секрет, що традиційна масова культура стверджує, що ідея соборности України бере свій початок у Старокиївській державі, а її філософське коріння сягає часів Візантії. Це справді дивно, позаяк відомо, що вона відіграла свою роль в упадку української середньовічної державности. Зосібна Петро Ісаїв констатував шкідливість візантійської політики для України: по-перше, Візантія спонукала кочовиків нападати на Україну; по-друге, вела явну чи таємну політичну діяльність «прихованої руки» Візантії супроти руських князів, що, своєю чергою, призвело до княжих міжусобиць; по-третє, сповідувала ідею церковної залежності від Візантії, що почасти було також свідченням не сформованої на той час ідеї української корони; по-четверте, занедбання власного шкільництва¹⁵. А знаючи це, додаймо й поширену тезу, що соборність – ключове поняття російської релігійно-філософської думки ХІХ–ХХ ст., активно пропаговане російськими слов'янофілами, а нині – адептами рашизму.

Натомість, на мій погляд, категорія «соборність України» приходить, сказати б, «взамін» ідеї Козацької держави, яка неухильно трансформується у «козацький міф»¹⁶. Тому саме після фактичної втрати Україною

¹⁵ Ісаїв П. Причини упадку української держави в княжі і козацькі часи. (Виклади на У. К. У.). Рим, 1975. С. 116–125.

¹⁶ Див.: Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення ХVІ–ХVІІІ століть. У двох книгах. Кн. 1–2. Київ, 2019; Плохій С. Козацький міф. Історія і націєтворення в епоху імперій; авториз. пер. з англ. М. Климчука. Харків, 2018.

політичної суб'єктності у XVIII ст. категорія «соборність» стає магістральною ідеєю майбутньої, відновленої української державності.

Тож, якщо візьмемо до уваги Франковий вірш «*Не пора, не пора...*» (1880) чи «*Молитву за Україну*» («Боже великий, єдиний!») Олександра Кониського (1885), здаватиметься, що категорія «соборність» є «продуктом» новітнього українства, позбавленого власної державності і роз'єднаного монархіями Романових і Габсбургів.

Задля об'єктивності зауважимо, що ідея єдиних держав «своїх» народів не була чимось новим: згадати б «Бесіди до німецького народу» Йоганна Готліба Фіхте (1807–1808) чи «Книги народу польського» Адама Міцкевича (1832).

Зосібна Ольгерд-Іполит Бочковський твердив, що «соборність не слід розуміти, так би мовити, механічно, себто тільки у *територіальнім* (тут і писемівка моя. – І. М.) значінню, але *органічно*, тобто – з погляду *суцільності* нації, *незалежно від політичних кордонів*. [...] Ніякі кордони та ніякі режими не можуть знищити живе відчуття своєї національної соборності, якщо державно поділений нарід його має. [...] Територіяльна соборність це здебільшого фінальний момент визвольного руху; фігурально кажучи, *дах*, а не *фундамент* національної будівлі [...]»¹⁷. Питання національної єдності (як і роз'єднаності, поділів) у розумінні вченого прямо залежить од боротьби народів за національне визволення¹⁸.

¹⁷ Шляхи національного визволення. (Відчит О. І. Бочковського на 1-Листопадовому Святі в Подебрадах). *Діло*. 1931. 26 листопада. Ч. 266. С. 1.

¹⁸ Див.: Бочковський О. І. Боротьба народів за національне визволення. Націологічні нариси. Подебради, 1932. С. 7–10.

Зауважмо: і хоча, здається, поняття «соборність» у сферу новітньої національно-політичної термінології у розумінні збірної єдності «підросійських» і «підавстрійських» українців запровадив Пантелеймон Куліш 1871 р. своїм «Соборним посланням Галичанам»¹⁹, твердячи: «Мы простягаемо до васъ руки, щобъ васъ прыгриты коло свого серця и вдыхнуты въ васъ живыого, нескаличеного духа украинського», порятунок галичан буде лише тоді, «поки Галычына не зиллеця духомъ своимъ зъ Україною въ едыне тило»²⁰, тогочасне розуміння соборництва репрезентоване православною догматикою зокрема²¹.

Варте уваги розуміння соборництва як «чинности церковно-громадської»²², звідки виокремлюються й форми соборности, скажімо, у вигляді братств²³. То чи не йшлося у певному сенсі про *братерство*, відголоски якого маємо у гаслах Французької революції *Liberté, Égalité, Fraternité* («Свобода. Рівність. Братерство»), а відтак демократичних ідеалах модерного світу? Чи про таке от братерство йшлося тим українцям, котрі висували і реалізовували ідею власне української соборности?

Імовірно, підтвердити ці здогади до снаги сучасним студіям над концептом «соборність» у його «українсько-революційному» прояві²⁴, а відтак — дослідженню

¹⁹ Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 года (№ 38. Соборное посланіе Кулиша Галичанамъ). *Кіевская Старина*. 1898. Кн. X. С. 115–117.

²⁰ Там же. С. 116, 117.

²¹ Лотоцький О. Автокефалія. Том 1. Засади автокефалії. Варшава, 1935. С. 13–22.

²² Там само. С. 22.

²³ Там само. С. 30, 60–64.

²⁴ Гоян І., Сторожук С., Великочий В. Соборність: концепт. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 3 (П–С). С. 467–472.

професора Володимира Великочого, яке репрезентує квінтесенцію його авторського бачення окресленої проблематики.

Зрозуміло, що ідея української соборности виникла одночасно з «новонародженням» (за висловом Василя Гришка) національно-культурної самосвідомости українців, роз'єднаних обабіч австро-російського кордону ще у першій половині XIX ст.²⁵ Про це вже достатньо написав Ігор Райківський, виснуючи зокрема, що «не інтелектуальні впливи чи політичні ідеї [...] визначали характер взаємодії між Галичиною і Наддніпрянщиною, а ірраціональний фактор. Ідеться про своєрідний національний міф, стереотип соборности, національної єдності, усвідомлений як засіб ідентифікації себе з чимось ідеальним, що наділялося позитивними рисами»²⁶.

Тому, обравши за дороговказ поділ О.-І. Бочковським соборництва на «територіальне» і «органічне», побачимо, що друге значення відповідає діалектиці творення «соборницьких» структур саме у західноукраїнській етнополітичній сфері²⁷. Прикладом фрактальної структури слід вважати тут творення тих політико-репрезентаційних інститутів у Галичині, які хоч і висували у своїй діяльності ідею єдності українців імперій Романових і Габсбургів, у своїх публічних заявах відстоювали ідею українського автономізму в межах

²⁵ Гришко В. Шлях до соборности. *Сучасність*. 1979. Ч. 1 (217). С. 49.

²⁶ Райківський І. Ідея української соборности в підавстрійській Галичині (XIX – початок XX століття). Івано-Франківськ, 2016. С. 290.

²⁷ Про це докл.: Монолатій І. Етнопериферійність: участь суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери в міжетнічній взаємодії, міждержавних конфліктах і культурі пам'яті. Дрогобич: Посвіт, 2022. 576 с.

існуючої держави. Зокрема, це *Головна Руська Рада* 1848 р., *Головна Українська рада* 1914 р. і *Українська Національна Рада* 1918 р.

Якщо проаналізуємо маніфести і відозви цих організацій, побачимо у них, що їхні творці формально не виступали проти пануючого політичного режиму, не вимагали творення власної державности, одночасно декларуючи національну спільність зі своїми земляками поза Галичиною. А ще надто важливою обставиною було й те, що у своїх заявах ці інституції своїми, сказати б, «наріжними каменями» обирали офіційні документи влади: імператорський Патент від 25 березня 1848 р. (Конституція) або імператорський маніфест від 16 жовтня 1918 р. («До моїх вірних австрійських народів!»), чітко окреслюючи легітимність своєї проімперськості і/або наміри діяти навіть у модернізованій політичній системі Габсбургів²⁸.

Тональність таких заяв, щоправда, була різною: «Ми Русини Галицькі належимо до великого руського народу, котрий одним творить язиком і 15 міліонів виносить, з котрого пілтреття міліона землю Галицьку замешкує» (1848); «Побіда австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більше буде поразення Росії, тим швидше вибе година визволення України (тут і далі розбивка в оригіналі. – І. М.). [...] Нехай на руїнах царської імперії – зійде сонце вільної України!» (1914); «І. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині [...]

²⁸ Див.: Одозва до Руского Народу. Братя! *Зорґа Галицка* (Львів). 1848. 15 мая. Ч. 1. С. 1; Головна Українська Рада до всего Українського Народу! *Українські Січові Стрільці. 1914–1920*. С. 15 (зображення); Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. С. 21–24, 720–722; Його ж. Великий Зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). С. 108–110.

— творять одноцілу українську територію. II. Ця українська національна територія уконституується оцим як українська держава. Постановлюється поробити приготовчі заходи, щоби рішення це перевести у життя» (1918)²⁹.

Згодом у своїх спогадах окремі діячі твердили, що, скажімо, мобілізаційним закликм Головної Української Ради стало гасло: «Війна за волю України!», зауважуючи од себе: «Отсе був наш соборний національний клич!»³⁰. Або ж таке твердження, датоване квітнем 1925 р: «Ми були свідомі, що гряде великий час і тому виставили ми соборний національний ідеал: Вільна Україна! (тут і далі розбивка в оригіналі. — І. М.) За здійснення сього ідеалу ми пішли у війну і наш нарід сказав: Війна за Україну! Се був новочасний і спільний наш клич національний. Наша орієнтація на Австрію і осередні держави — се був той шлях, що мав нас довести до соборної України. Між царською Росією і Європою мав стати охоронний вал: Україна...»³¹.

Важливо, що ці структури як фрактали, їхнє творення (якщо послуговуватимемося ідеєю згаданого вище вченого про «дах» і «фундамент» національної будівлі) можна вважати фундаментом — усі вони заклали міцне, хоча специфічне, підґрунтя категорії «соборність» у досліджуваному хронотопі, хоча «даху» (спільної, єдиної території), звісно, не мали. Між іншим, своїм «австрофільством» ці інституції різко

²⁹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. С. 21, 722; Його ж. Великий Зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). С. 115.

³⁰ Левицький К. Історія Визвольних змагань галицьких українців з часу Світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Перша часть. Львів, 1928. С. 14.

³¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. С. 724.

відрізнялися від практичного виміру національно-визвольної боротьби поляків, зокрема організації ними «Листопадового» 1830–1831, «Січневого» 1861 і «Січневого» 1863 рр. повстань, котрі можна вважати прикладом фрактальної структури³². Цікаво, чи у цім контексті можна говорити про фрактальність Хмельниччини 1648–1657 рр. і Коліївщини 1768–1769 рр. і, цілком ймовірно, Холодноярську Республіку 1919–1922 рр.?

До речі, якщо мовити про візуалізований (матеріалізований) вимір категорії «соборність», показовими будуть українські хоругви: хоругва Національної гвардії з Яворова на Львівщині 1848 р. або хоругва «Сокола-Батька» зі Львова 1911 р. Зокрема, якщо на першій з них лише колористика (синій, золотий) вказує на українські національні барви, а відрубність Галичини демонструє лев, що опирається на скелю, то на другій хоругві з двобічним зображенням з одного боку міститься зображення лева, що піднімається на скелю із заклик «Все вперед!», а з другого – зображення архистратига Михаїла і Шевченковий заклик «Боріте ся! Поборете!». До того ж хоругва 1911 р. має стрічку, на другій половині якої вигаптували напис: «Хай прапор Батька з'єднає Соколів по-над Дністром та над Дніпром»³³. Подібні зображення містила й хоругва Українських Січових Стрільців 1917 р. (проект Івана Іванця): на синьому тлі зображення архистратига Михаїла, на щиті якого був уміщений золотий лев³⁴. Як згадував сам І. Іванець,

³² Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914–1918. Київ, 2008. С. 17; Monołatyj I. Ukraińscy Stzelcy Siczowi 1914–1918. Warszawa, 2011. S. 14.

³³ Косів Р. Українські хоругви. Київ, 2009. С. 348 (№ 71), 352 (№ 73).

³⁴ Там само. С. 75, іл. 2.34.

«злучено герби Києва і Галицької Землі для зазначення ідеалу соборности українських земель»³⁵.

Тож чи не вважати, наприклад, *хрести на знесення панищини* на Галичині 1848 р., а також *стрілецькі могили* в пам'ять національно-визвольної боротьби на Галичині у ХХ ст. (УСС, УГА, УПА) ще й фракталами (аналогічними будуть кам'яні хрести Степової України ХVIII–ХІХ ст.)³⁶? Ці та інші питання, вочевидь, ще виникатимуть у дослідників, адже йдеться про типи увічнення суспільної пам'яті.

Керуючись логікою Б. Мандельброта, категорію «соборність» у її західноукраїнському варіанті, зокрема на підставі її структуризації 1848, 1914 і 1918 рр., можна назвати *самоафінними фракталами*, адже йдеться про різноманітні функції єдиної фрактальної розмірності «загального призначення», що виконується різними фрактальними розмірностями «спеціального призначення»³⁷. А що ці функції проявляються в локальній і глобальній фрактальних розмірностях, припускаємо, що «соборницькі» структури у Галичині можна трактувати самоафінними фракталами з *локальною* розмірністю. Натомість *глобальна* розмірність могла б бути властивістю реалізованого спільними зусиллями (хоча й з різними стартовими можливостями і потенціалами) ЗУНР і

³⁵ *Українські Січові Стрільці. 1914–1920*. С. 123.

³⁶ Див.: Народні хрести в Коломийщині. Зібрав і зрисував Гнат Колцуняк. *Матеріяли до української етнології*. Видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Т. ХІХ–ХХ. Львів, 1919. С. 215–230; За волю України. Символічні могили січовим стрільцям, воякам УГА і УПА на Коломийщині; упор., передмов. М. Васильчука. Івано-Франківськ, 1991.

³⁷ Мандельброт Б. Самоафинные фрактальные множества. І. Основные фрактальные размерности; пер. И. Веденовой. *Фракталы в физике...* С. 9, 10.

УНР соборницького проекту, «дахом» якого став Акт Злуки (Велика Злука) 19 січня 1919 р. Однак, як виснував В. Гришко: «Проголошення сполуки західних і центрально-східних українських земель у єдиній українській державі, так урочисто здійснене в Києві 22-го січня 1919 р. формальним актом об'єднання двох Народних Республік в одну, *справді лише започаткувало, а не завершило реалізацію ідеї української соборності в дії* (письмівка моя. – І. М.)»³⁸. Хоча, згідно з критичними думками Олександра Семмо про українську соборність, вона мала виразну хронологію: 22 січня – 31 серпня 1919 р.³⁹ (авторові йшлося про наслідки «Київської катастрофи» 30–31 серпня 1919 р.). А ще додаймо тезу, що «після упадку ЗУНР й УНР слово «соборність» перестало бути пустим звуком», адже сучасникам йшлося про «всеукраїнський інтерес»⁴⁰. Натомість майже незауваженою досі залишається, висловлена В. Гришком теза, що «живим і панівним у свідомості й почуттях галицького вояцтва було прагнення соборної, всеукраїнської єдності, яке й потягло їх «до своїх» відразу ж, як тільки виникла можливість приєднатися до спільної з наддніпрянцями військово-політичної дії всеукраїнського значення (тут – Перший Зимовий похід. – І. М.)»⁴¹.

Дещо інший, сказати б, відгомін соборницьких прагнень передусім західних українців лунав в еміграційних умовах, зокрема 23 березня 1923 р. на засіданні Національної Ради у Відні. Її члени лише

³⁸ Гришко В. Незавершена соборність і народження всеукраїнства. *Сучасність*. 1979. Ч. 6 (222). С. 81.

³⁹ Семмо О. Соборність (22.I. – 31.VIII.1919 р.). С. 1, 2, 45–46.

⁴⁰ Єдність нації. *Діло*. 1936. 22 січня. Ч. 15. С. 1.

⁴¹ Гришко В. Незавершена соборність і народження всеукраїнства. С. 91–92.

констатували, що питання об'єднання двох українських держав постало у Станиславові у січні 1919 р.⁴², а советська розвідка зі свого боку закидала, що 1918 р. «група диктатора Петрушевича» агітувала за автономію Галичини у складі Габсбурзької монархії на чолі з імператором Карлом I⁴³. Сюди слід додати й артикульоване членами віденської Національної Ради на її надзвичайному засіданні 5 березня 1923 р. переконання, що «Східна Галичина творить окрему міжнародню територію»⁴⁴. Як відомо, це було й наслідком проголошення Диктатури Є. Петрушевича, що, своєю чергою, спричинило й відхід від соборницького ідеалу⁴⁵.

І хоча упродовж цілого міжвоєнної ідея соборности була досить популярною у середовищі західних українців в польській займанщині Галичини, особливо серед націонал-демократів⁴⁶, «нове» дихання вона отримала у роки Другої світової війни. Найперше слід згадати меморандум делегації Карпатської України німецькому

⁴² Західноукраїнська Народна Республіка 1920–1930-х років ХХ століття в архівних документах. Київ, 2021. С. 57, док. № 20 (ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 6840. Т. 1. Арк. 54).

⁴³ Там само. С. 66, док. № 23 (ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 6840. Т. 1. Арк. 38).

⁴⁴ Там само. С. 40, док. № 14 (ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 6840. Т. 1. Арк. 43).

⁴⁵ Монолатій І. Зоосад революції. Західноукраїнська державність 1918–1923 років і теорії випадковостей ХХ – початку ХХІ сторіч. С. 66–68.

⁴⁶ Див.: Українська націонал-демократія 1918–1929. Документи і матеріали; упор. Микола Кугутяк. Т. 2. Київ – Івано-Франківськ, 2004. С. 133–135, док. № 45; С. 135–138, док. № 46; С. 283–287, док. № 88; С. 303–306, док. № 93; С. 313–315, док. № 95; С. 361–365, док. № 117; С. 377–385, док. № 125; С. 403–405, док. № 135; С. 503–505, док. № 173; С. 566–568, док. № 194; С. 594–630, док. № 209–210.

урядові 24 жовтня 1938 р. Документ містив положення, що Карпатська Україна – це лише частина всіх українських земель, а її населення усвідомлює ті обов'язки, яке воно має «стосовно всієї української нації»⁴⁷.

Однак найповніше ідеал соборництва був утілений в Акті відновлення Української держави 30 червня 1941 р. Документ встановлював, що, по-перше, українська влада на західних землях України підпорядковуватиметься Українському Національному Урядові у Києві (п. 2), по-друге, відновлена Українська Держава та її Українська Національна Революційна Армія боротимуться спільно з «союзною» німецькою армією проти московської окупації за «Суверенну Соборну Українську Державу» (п. 3). Акт завершувався, зокрема, й закликом: «Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава!»⁴⁸. Показово, що тут, як і у 1914 р. в маніфесті Головної Української Ради, йшлося про війну проти Москви разом із союзником (тоді – цісарським військом, тепер – Вермахтом).

Не менш важливим тут був й інституційний вимір. Адже після УНРади 1918 р., яку структурно можемо вважати фракталом, повторювальною (після 1848 і 1914 рр.) інституцією, влітку 1941 р. (6 липня – як Рада Сеньйорів, з 30 липня – Українська Національна Рада) утворили представницький (як і попередні!) орган українського населення Галичини. УНРада 1941 р. задекларувала, що вона є «перехідним координуючим центром української нації в Західній Україні до часу відновлення державної незалежності України», а ще – «достосовується до вимог німецької влади, щоб тим

⁴⁷ Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938–1945. Київ – Париж – Нью-Йорк – Торонто, 1993. С. 48; С. 535, док. № 6.

⁴⁸ Там само. С. 572–573, док. № 56.

чином здійснити якнайскорше Соборну Україну (письмівка моя. – І. М.)»⁴⁹. Знову ж таки, як у 1914 р., так і в 1941 р. таку інституцію очолив К. Левицький (до часу своєї смерті 12 листопада). А ще усі структури – Головна Руська Рада, Головна Українська Рада, УНРада 1918 р. і УНРада 1941 р. – місцем свого «народження» обрали Львів – беззаперечний центр західноукраїнської етнополітичної сфери. Думається, що УНРаду 1941 р. можна трактувати самоафінним фракталом з локальною розмірністю.

Додамо ще й таке: фрактальні структури соборности у Галичині середини ХІХ – першої половини ХХ ст. (Головну Руську Раду 1848 р., Головну Українську Раду 1914 р. й Українські Національні Ради 1918 і 1941 рр.) слід вважати, згідно із моделлю Б. Мандельброта, «фрактальною сумою імпульсів», тобто родиною самоафінних фракталів⁵⁰. Зауважмо, що схожою «сумою імпульсів» для сучасників тих подій були три основні принципи українського націоналізму: традиційність, соборність і європеїзм. Про соборність у цій тріаді, зокрема, писав Ігор Костецький: «Ми – єдині (тут і далі письмівка моя. – І. М.), ми – кияни, галичани, подоляни, полтавці, слобожани, буковинці, донці, кубанці, степовики, запорожці, – мусимо діяти в одне. Відчувши нашу національну спільність, мусимо вишукуватися непохитною лавою – і тоді далі вперед, – до вершин, до всеукраїнства»⁵¹.

⁴⁹ Боляновський А. Українська Національна Рада. *Довідник з історії України (А–Я)* / упор. Р. Шуст.; 2-ге вид., доопр. і доповн. Київ, 2001. С. 930.

⁵⁰ Мандельброт Б. Самоафинные фрактальные множества. І. Основные фрактальные размерности; пер. И. Веденовой. *Фракталы в физике...* С. 26.

⁵¹ Костецький І. Принципи українства. *Дніпрова хвиля* (Кременчук). 1941. 5 листопада. № 3. С. 2.

Отже, маємо «квадригу» «соборницьких» структур у Галичині упродовж 1848–1941 рр. (з перервами): Головну Руську Раду – Головну Українську Раду – УНРаду 1914 р. – УНРаду 1941 р. А ще додаймо сюди факт, що 5 жовтня 1941 р. УНРаду створили й у Києві за аналогією із «львівською» УНРадою⁵², а після Другої світової війни українська еміграція 1948 р. фактично продовжила ідею УНРади у нових геополітичних умовах⁵³, аж до 1992 р. Цей «ланцюжок» вкотре свідчить про Мандельбротову «суму імпульсів». Тому-то категорія «соборність» має у цьому значенні фрактальну структуру. Можна лише додати, що у досліджуваному хронотопі за нових геополітичних умов – відновлення державности України 1991 р. – ідея соборности України набула нових вимірів, зокрема регіоналістики⁵⁴. Природу фрактальної розмірності мають й процесуальні виміри Національної революції в Україні – «Революція на граніті» (1990), «Помаранчева революція» (2004) і «Революція Гідности» (2013–2014).

Тож чи не є категорія «соборність» у її фрактальній розмірності ще й почасти ілюстрацією Талебової *антикрихкості*? «Прикладаючи» до Талебових міркувань українську соборність у її інституційно-процесуальному вимірі середини XIX–XX ст., бачимо, що їй властиві Талебові чинники антикрихкості (у

⁵² Пастушенко Т. Українська Національна Рада в Києві. *Енциклопедія історії України*. Том: Україна – Українці. Кн. 2. Київ, 2019. С. 616.

⁵³ Див.: Володимир Наддніпрянець. Українська Національна Рада; передмов. П. Кривобока. Мюнхен – Нью-Йорк, 1961.

⁵⁴ Див.: Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. Івано-Франківськ, 2009.

порівнянні з «наративним знанням»): «гнучка діяльність, пошук альтернатив», «діє як фланер», «психологічно дискомфортна, але сповнена духу пригод і невідомого», «головний інструмент практиків», «наратив – прикладний», «не залежить від сюжету, служить хіба що мотивації», «широка сфера застосування, відкритий простір дії», «не вимагає розуміти логіку подій, достатньо лише здорового глузду, щоб порівняти два варіанти і вибрати кращий»⁵⁵.

Підсумовуючи, зазначимо, що категорія «соборність» у її інституційно-структурному вимірі загалом може відповідати *трикутнику Серпінського* (хоча й використання інших графічних вимірів фрактала буде цілком виправданим). Відомо, що найпростіший спосіб побудови трикутника Серпінського – рівносторонній трикутник з кількома кроками. Перший крок – видалення трикутника з вершинами в середині початкового трикутника, другий крок – аналогічні трикутники із трьох менших трикутників, які залишилися від першого кроку, і т. д. Після нескінченного повторення цієї процедури (скажімо, творення структур української соборности) від суцільного трикутника залишається підмножина – трикутник Серпінського. Його властивість полягає у самоподібності, адже він складається з трьох своїх копій, зменшених удвічі (наприклад, Головна Руська рада – Головна Українська Рада – Українська Національна Рада).

Однак, з огляду на самоподібність інституцій української соборности у XIX–XX ст., варто зважити

⁵⁵ Талеб Н. Н. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті; пер. з англ. М. Климчук. 2-ге вид. Київ, 2019. С. 192–193, табл. 4.

на *килим Серпінського*, який більшою мірою відповідає фрактальному виміру досліджуваного явища. Адже вчений продемонстрував, що *килим Серпінського* як фрактал є універсальною кривою, де будь-який одновимірний граф, спроектований на двовимірну площину, гомеоморфний до підмножини *трикутника Серпінського*. Ця обставина у нашому випадку показує, між іншим, що українська соборність є взаємно-однозначним і неперервним відображенням (з погляду теорії килима Серпінського), а тому її структури топологічно невідмінні (Головна Руська Рада 1848 р. у Львові, Головна Українська Рада 1914 р. у Львові, Українська Національна Рада 1918 р. у Львові, Українська Національна Рада 1941–1942 рр. у Львові, Українська Національна Рада у Києві 1941 р., Українська Національна Рада 1948–1992 рр. у системі державного центру УНР в екзилі).

А з огляду на завдання, які стояли, стоять і, переконаний, стоятимуть перед українською історіографією не лише (і не стільки) Української революції, а й української державности, що на час написання цієї студії професором Володимиром Великочим була загрожена активною фазою російсько-української війни, яка точиться з 2014 р., важливо добре знати уроки нашої історії, її протагоністів і, сказати б, дієписців.

Відтак з-поміж завдань натеper – «Витримати!», щоб, активно використовуючи соборницький наратив, створити, як колись був назвав українськість початку ХХ ст. Михайло Грушевський, «Нову Україну», магістральною ідеєю якої буде політичне та національне соборництво.

Переконаний, що в Україні після її остаточної і переконливої перемоги над російськими окупантами і

рашизмом накинені агресором наративи про «випадковість» української державности перейдуть виключно у теоретичну площину дискусій фахівців – як істориків і політологів, так і фахівців міжнародного права.

Книжка, яку Ви почали читати, – найкращий у цьому помічник.

*Іван МОНОЛАТІЙ,
доктор політичних наук,
професор Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, дійсний
член Наукового товариства імені Шевченка*

ВІД АВТОРА

Понад 30 років новітньої української незалежності наукова і політична еліта, як і громадянське суспільство загалом, не перестають ставити собі запитання: у чому суть української національної ідеї? Відповіді були найрізноманітнішими як за змістом, так і за стилем, за глибиною чи поверхневистю аналізу та висвітлення. Кожен, хто намагався долучитися до обговорення цієї проблеми: історик, етнолог, політолог, етнополітолог, психолог, філософ, філолог, політик від рівня громади до парламентаря – мав з цього приводу своє бачення і свою думку. Часом глибоку й осмислену. А здебільшого – не надто позначену аналізом й інтелектуальним опрацюванням фактажу прожитих і пережитих епох.

«До чого тут відступи щодо національної ідеї?» – запитає допитливий читач. І буде правий. Новітня у XXI столітті, перша після закінчення Другої світової війни континентальна російсько-українська війна 2014 р. і до нинішніх днів, як нам видається, дає цілком виважену і вичерпну відповідь на питання про сучасну українську національну ідею. Вона містить, вважаємо, три базові складові: національну самоідентифікацію, свободу нації та її соборність. Варвари із північного сходу намагаються винищити українство як політичну націю, не кажучи вже про розуміння окремішності українського народу. В ході цієї війни ворог намагається розіграти стару карту українського розбрату, відсутності не те що державної

єдності, а й будь-яких елементів соборності, виголошує плани «відродження Новоросії й Малоросії», підкидаючи ідею повернення до часів приналежності західних українських земель до сусідніх держав поляків, угорців, словаків, румунів.

Тому зміцнення у суспільній свідомості ідеї соборності як українських земель, так і всього українства в межах міжнародно визнаних кордонів національної держави на сьогодні є стрижневою і нагальною до розв'язання проблемою.

Запропонована вашій увазі невелика студія щодо реалізації ідеї соборності в ході Української революції 1914–1923 рр., фактично сторіччя тому, є спробою аналізу того, як ця проблема висвітлена в сучасній українській історіографії. Ми намагалися проаналізувати проблему під різними кутами зору, як-от: хід соборницького процесу, його динаміка і вектори спрямування, розуміння значення цього процесу в боротьбі за національну державність, реалізація соборницького ідеалу і того, що перешкодило цьому процесу, зіставлення впливу і значення національного і регіонального в ньому тощо.

Переконані, що найбільш важливими чинниками, які перешкодили утвердженню української національної державності на початку ХХ століття, були щонайменше два (з точки зору тієї проблеми, яку намагаємося осмислити у цій студії). Перший з них – різний рівень національної самосвідомості українців у різних колишніх метрополіях: цісарській Австро-Угорщині та царській Росії. В Східній Галичині, Північній Буковині, Закарпатті українці на початок Великої війни вже голосно й наполегливо порушували питання відновлення національної державності, здобували досвід державного будівництва у різноманітних структурах: від самоврядування – до парламентів крайових і загальнодержавного. Масовими були просвітницький,

кооперативний рух, організація народних віч тощо. Тим часом на українських землях під імперією Романових найпоширенішою серед українців була так звана «ідея хуторянства» – «моя хата скраю», відрубності. При цьому такий українець-«хуторянин» відособлювався від усього, що було навколо нього: політики, культури, суспільних справ. Більше того – навіть сусід від сусіда. При цьому українці як Заходу, так і Центру, Півдня чи Сходу в кращому випадку лише говорили про спільне коріння, про єдність замість того, щоб практично пізнавати одні одних. Справжні масові контакти між українцями, як і їх пізнання одні одними, припадають на роки Першої світової війни*.

Другим чинником, вважаємо, стала відсутність державницької єдності всередині української політичної еліти. І тут справа навіть не в тому, що так звані «наддніпрянці» і «наддністрянці» намагалися насамперед створити власні, «регіональні» національні державні організми, а лише по тому об'єднати їх в один спільний на загальних всенациональних уповноважених зібраннях. Більшою проблемою, як нам видається, була відсутність реальної праці з пізнання один одного, формування, як сьогодні прийнято артикулювати «чуття єдиної родини».

Власне, аналізу подібного штибу історіографічного дискурсу і присвячене це невелике монографічне дослідження.

Одразу зазначмо, що в його основу лягла низка раніше опублікованих наукових розвідок у наукових виданнях Івано-Франківська, Львова, Чернівців,

* Детальніше див.: Великочий В. Василь Стефаник і Західноукраїнська Народна Республіка (студія на фронті психісторії й біографістики). (Не)Сподіваний Стефаник / Великочий В., Монолатій І., Деркачова О. – Брустури : Дискурсус, 2022. – 100 с.

Тернополя, Києва і Донецька. Всі вони отримали так зване «нове життя», оскільки доопрацьовані і перероблені у зв'язку з появою нових історіографічних та нововиявлених чи заново прочитаних історичних джерел.

Загалом, не претендуючи на всеохопність і вичерпність, монографічне дослідження, вважаємо, є актуальним і потрібним. Висловлюємо вдячність за співпрацю колегам Ігореві Гояну, Світлані Сторожук, Борисові Савчуку.

Думки і судження, висловлені автором, не є категоричними у своїй довершеності. Навпаки, будемо вдячні кожному, хто матиме бажання продовжити науковий дискурс з проблем, що знайшли висвітлення в цій розвідці.

Насамкінець дозволимо собі висловити переконання, що нинішнє єднання українства, яке є непорівняно потужнішим, ніж в часи Революції сторічної давності, стане однією з важливих запорук нашої звитяги в боротьбі за свободу і національну ідентичність проти варварів ХХІ століття й одвічних ворогів українськості – російських шовіністів.

Івано-Франківськ, серпень 2022 р.

*Володимир ВЕЛИКОЧИЙ,
доктор історичних наук, професор,
академік Української Академії історичних наук*

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

НАЦІОНАЛЬНА СОБОРНІСТЬ І УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1914–1923 рр.

Історіографічні силуетки

Редактор *Ірина Шалкітене*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Підписано до друку 28.09.2022 р.
Формат 84х108/32.
Гарнітура «QuantAntigua».
Наклад 300 прим.

Видавництво «Лілея-НВ»
А/С 250,
м. Івано-Франківськ, 76018
e-mail: lileyanv@gmail.com
Свідоцтво ІФ №8 від 28.12.2000 р.